

Sfidas actualas da la Rumantschia

Referat a chaschun da la radunanza generala da la SRG SSR Svizra Rumantscha (SRG.R) dals 25-05-2013 a Salouf

DA DURÌ BEZZOLA,
PRESIDENT DA LA LIA RUMANTSCHA

■ **Questa survista da las «Sfidas actualas» preschenta in pèr ponderaziuns persunals dal president da la Lia Rumantscha, senza entrar en detagls da l'actualitad dal di. Las sfidas las pli actualas èn ils meds d'instrucziun, las fusiuns da vischnancas e l'iniziativa per mo pli ina lingua estra en scola primara.** Jau vules appellar a las auditoras ed als auditurs da gidar a rinforzar las finamiras e la lavur operativa da la LR. La Lia sco er il Radio e la Televisiun Rumantscha servan al medem intent, numnadamain en emprima lingua a la promoziun da la lingua rumantscha. Igl è perquai impurtant da nizzegiar las sinergias e d'evitar impediments vicendaivels.

Identitad rumantscha

Ditg curt existan sis sfidas fundamentalas per il rumantsch:

1. Il dumber sminuind da la populaziun rumantscha
2. La dominanza adina pli gronda dal tudestg
3. Il squitsch da l'englais
4. La mobilitad augmentada
5. Ils novs meds da la comunicaziun digitala dals giuvenils
6. L'unitad flaiivla dals Rumantschs mussada anoravers.

Igl è invan da vulair s'opponer a tscheras da questas sfidas ch'èn per part era trends. Pensain a noss antenats retics. Avant duamilli onns han els pers pass per pass lur linguas oriundas celticas ed illiricas ed èn vegnids romanisads. Da l'autra vart pon ins constatar oz per exempel a Turitg in squitsch immens da l'englais. In dumber creschent d'uffants pitschens frequentas scolinas e scolas popularas englaisas u bilinguas. En ina fin duas generaziuns pudess ina bella pertschientuala discurren a Turitg en emprima lingua englais. Ils temps sa midan e cun quai era l'identitad dals umans.

Ils purtaders da la lingua rumantscha èn las dunnas, ils umens ed ils uffants che discurren rumantsch. Ma tgi èn quests Rumantschs? Datti insumma il Rumantsch u la Rumantscha tipica? Na, quels na datti betg, forsa n'als hai mai dà.

Enfin uss èn las Rumantschas ed ils Rumantschs vegnids stratgs dapart per exempel tras particularitads e differenzas regiunalas, professiunalas e politicas. Oz è quai per gronda part passà. Er oz èn ils Rumantschs però eterogens, ed en l'avegnir vegnan els forsa ad esser quai anc pli fitg. Las raschuns èn oz dentant autras:

- las experienschas da vita adina pli differents tranter las persunas
- la migraziun
- las activitads professiunalas differentas
- las differenzas tranter las generaziuns.

L'identitad da mintga Rumantscha u Rumantsch è differenta ed unica. A mai dattan surtut da pensar las experienschas da vita enormamain differentas. In aspect è la permanenza da la famiglia en il territori rumantsch. Qua datti almain tschintg tips da familias:

- tip 1: la famiglia è restada en sia vischnanca rumantscha gia dapi generaziuns
- tip 2: la famiglia rumantscha en in territori tradizionalmain rumantsch ch'è oz circumdada dad ina populaziun per gronda part tudestga
- tip 3: la famiglia che emigrescha dapi generaziuns dal territori rumantsch, turna però adina puspè enavos
- tip 4: la famiglia u parts da la famiglia èn immigradas en il Grischun ed han emprehendì rumantsch
- tip 5: la famiglia che viva en in territori betg rumantsch e cultivescha anc per ina u duas generaziuns la lingua rumantscha.

Jau mez appartegn al tip 3. Mes uffants èn la 5avla generaziun da familias ch'èn emigradas a l'ester u giu la Bassa e ch'èn adina puspè turnadas a star en l'Engiadina. Perquai stuain nus pensar en nosa lavur er

als numerus Rumantschs ordaifer il territori rumantsch.

I sa chapescha da sasez che tut quests Rumantschs different han, cun raschun, puncts da vista fitg different e per part era cuntrararis. Tuts han in pau raschun e tuts han probablmain er in pau fallà. Perquai emprov jau da ma pertgirar da persvasiuns absolutas e posiziuns che na laschan nagin spazi per autras opiniuns. Quest'avertura mentala è indispensabla per lavurar seriussamain vi da soluziuns novas per l'avegnir en noss mund rumantsch che sa mida cuntinuadamain.

Tge vul quai dir esser ina Rumantscha u in Rumantsch? Cunquai che nus tuts essan oz surtut bilings purtain nus en nus sper l'identitad rumantscha er elements da l'identitad svizra tudestga. L'identitad purmain rumantscha n'è betg pli (ina) realitad. Tschertins resentan questa frasa forsa sco provocanta. Ma jau pens ch'ella saja surtut realistica. En muments nostalgics emblidain nus gugent quest fatg. Ma nus faschessan bain d'al acceptar e d'analisar tge consequenzas che quel ha per la lavur politica a favur da la Rumantschia. Da quest punct da vista èsi per exempel probablmain pauc fritgaivel da pretendere che mintga text e mintga scrit administrativ chantunal vegnia offert er en rumantsch. Ina seleziun raschunaiivla fa senn. Quants dals preschents oz en questa sala han emplenì lur declaraziun da taglia en rumantsch? Jau na vi gnanc dumandar.

Sfidas

La segunda part dat ina survista da differents aspects cuntegnids en las sfidas da la Rumantschia.

Ils different aspects filologics, sociocultural e da la politica da lingua hai jau strutturà en quatter parts:

- A. Demografia, bilinguitad, mobilitad ed identitad
- B. Savair, emprender e duvrar il rumantsch
- C. Rom conceptual ed ideologic
- D. Rom politic, leschas, administraziun publica, meds da massa

Jau na vi betg approfondar mintga aspect. Ils aspects ch'èn difficults da midar na commentesch jau betg. Pli concretamain vules jau però tractar quels aspects che pon vegnir influenzads da different acturs, era da la LR.

Part A: Demografia, bilinguitad, mobilitad ed identitad

1. L'emigraziun dal territori rumantsch
2. Il dumber d'uffants sminuind
3. La pertschientuala considerabla da Rumantschs che vivan en la Bassa
  - Quest fatg pretenda da la LR da far era là promoziun, e quai en collavuraziun cun las organisaziuns rumantschas en la Bassa.
4. La diminuziun successiva da las competenzas linguisticas dals uffants
  - Quai cumpiglia diversas activitads da promoziun da different acturs che nus tractain pli tard.
5. La realitad bilingua, l'identitad dubla rumantscha e tudestga
  - A basa da quella realitad èsi anc da trair conclusiuns per la strategia e la lavur futura da la LR.
6. Il giavisch derasà d'inscunters cultural
  - Quest tema stat en connex cun las Scuntadas dal passà e merita impuls e nov schlantsch.

Part B: Savair, emprender e duvrar il rumantsch

1. Las competenzas linguisticas dals scolasts giuvens
  - Tschertas deblezzas èn enconuschentas. La Scola auta da pedagogia SAP ha perquai guida intensivà l'instrucziun da lingua da las studentas e dals students.
2. Il model d'instrucziun dal rumantsch en scola
  - Quest tema stat en connex cun il plan d'instrucziun 21 che vegn suttaless en tut la Svizra a la consultaziun publica a partir dal zercladur 2013.

3. Emprender rumantsch avant la scolina – canortas

– Nossas scolinas e scolas fan ina lavur grondiusa ed instrueschan cun success il rumantsch. Las enconuschientschas dals giuvens pudessan però anc sa meglierar, surtut en vischnancas gia germanisadas considerablmain, sche las canortas e gruppas da giu vegnissan era manadas per rumantsch, almain per part. Per quest scopo èsi d'examinar in'activitad nova per instruir ed accompagnar mussadras rumantschas en canortas e gruppas da giu. Quellas mancan fin ussa.

– Ina gruppa da lavur stuess s'occupar da questa sfida.

4. Duvrar vinavant il rumantsch era suenter il temp da scola

– Qua èsi necessari d'analisar e da definir ina strategia che permetta d'animar ils giuvenils che fineschan lur scola rumantscha. Els perdan actualmain en blers cas bain svelt lur bunas enconuschientschas e la pratica da discurren rumantsch. L'animaziun pudess cumpigliar activitads en il temp liber en rumantsch.

5. Ils meds da massa, gasetta, radio, tv, social media

– En quest sector avain nus per il mument ina situaziun fitg buna ed allegraivla. A tut ils preschents ch'èn activs en quest sector vules jau engraziar per lur lavur fitg impurtanta en favur da la populaziun rumantscha.

Ina sfida pretenda però atenziun: la generaziun giuvna legia darar gasettas e s'infurmescha sur ils meds digitalis che sa midan cuntinuadamain. Qua èsi impurtant da cuntanscher ils giuvenils sur chanals rumantschs adattads a lur moda da s'infurmar.

6. La gasetta dal di LQ ed auters fegls rumantschs

– La buna situaziun schurnalistica actuala stat sin in fundament instituziunal e finanziar pauc solid. Il fatg che mo paucs lecturs en l'Engiadina abuneschan LQ è in'ipoteca per l'avegnir da LQ.

– Qua restan sfidas considerablas per l'avegnir.

Part C: Rom conceptual ed ideologic

1. Il spiert absolut e persvas versus il spiert avert ed adattabel

– Dapi decennis regna en tut noss chaus in cumbat, ina tensiun tranter dus spiers: il spiert absolut, persvas e fix cunter il spiert avert, pluralistic e flexibel.

2. Il revisiunsem idiomatich versus l'euforia per il rg

– Forzas conservativas vulan mantegnair il status quo u schizunt returnar als ideals dal passà, forzas pli progressivas percuter vulan s'adattar als basegns dal temp e sviluppar vinavant il rg. Tuts fan quai cun las meglras intenziuns per il rumantsch.

– Igl è perquai necessari da cultivar vinavant in dialog fritgaivel tranter las differents persvasiuns. La mancanza da prontezza da far cumpromiss e da sustegnair seriussamain ils cumpromiss fatgs po far bler donn al rumantsch.

3. La concretisaziun da las finamiras e da las condiziuns per ils idioms e per il rg en scola en il rom dal model da coesistenza

– Qua è la LR londervi da definir sia posiziun areguard ils detagls pratics per l'instrucziun en scola. Igl è impurtant da coordinar bain questa posiziun cun la magistraglia, ils inspecturs da scola, Pro idioms ed il chantun.

4. Il svilup linguistic dal rg e ses diever sur-regional

– Igl è impurtant che las funcziuns da punt dal rg tranter las regiuns e vers anora e sco motor per il svilup linguistic vegnian tgeradas e cultivadas vinavant.

5. L'identificaziun d'auters basegns da la Rumantschia

6. La politica da lingua per il rumantsch – Suenter ils scumbigls en connex cun il rumantsch en scola èsi uss uras dad approfondar, actualisar ed accentuar la politica da lingua per il rumantsch. Tuts èn enviadads da far part da quest process.

Trais remartgas davart il rumantsch en scola, punct 3:

a. Quest tema è collià cun in disch-equiliber: il perpendicul ha pers la ballantscha ed oscillescha en duas direcziuns.

– Fin en ils onns 1990 era il svilup dal rg sin buna via. Il rg era in'offerta, ses diever era voluntar, ins gieva enavant en pitschens pass. Il perpendicul tranter ils idioms ed il rg steva quiet ed en equiliber. Gion Lechmann discurren en sia survista da l'istorgia da la LR da «organisches Hineinwachsen des RG in das Volk». Ins ha en quel senn respectà ditg ils cunfins da quai ch'è realisabel.

– Alura è s'accelerà il process en ina tscherta euforia. Cun sustegn finanziar e squitsch politic è il rg vegnì promovì er en scola. Cumbinà cun las mesiras da spargn decididas dal cussegl grond il 2002 ha questa dinamica survegnì il caracter d'in sforz, da squitsch. L'autoritad chantunala è però vegnida survalitada. Il perpendicul ha pers la ballantscha.

– Alura èn sa svilupadas las reacziuns da resistenza. Bleras scolas cun rg èn turnadas a l'idiom respectiv, cun excepziun da las scolas rumantschas en il Grischun central, a Trin, Domat e Cuira. Cun auters pleds: il perpendicul è turnà cun schlantsch vers l'equiliber, ma el n'è betg sa fermà là. Il perpendicul è in'enant ed ha ussa pers la ballantscha da l'autra vart ed è en privel da perder anc pli fitg ses equiliber.

– Nus tuts stuain gidar per ch'ìl perpendicul na sa transformia betg en in martè ribel che destruescha la pasch linguistica ed ils svilups linguistics valurus dals ultims 30 onns. I sa tracta d'equilibrar la chaussa cun ina convivenza fritgaivla dals idioms e dal rg, sco che quai era l'intenziun cura ch'ìl rg è vegnì svilupà.

b. Remartga davart ils meds d'instrucziun: in l'instrucziun en scola sto il chantun metter a disposiziun meds da buna qualitad tant idiomatich sco er en rg per tut ils different tips da scolas rumantschas. Il chantun vart vi da quai tenor in urden da prioritads, che sto anc vegnir revedi, e tenor il rom finanziar disponibel. La situaziun è oz fitg alarmanta, cunquai ch'ìls basegns e las prioritads èn dal tutfatg different. Il dialog tranter la magistraglia ed il chantun na funcziuna betg. La LR sto s'intermetter ed intermediar tranter Pro idioms, la magistraglia ed il chantun.

c. Remartga davart las finamiras linguisticas da l'instrucziun rumantscha: il chantun vegn a definir per mintga stgalm da scola en il rom dal plan d'instrucziun 21 las finamiras che la scolas ston cuntanscher, era quellas per l'idiom e per il rg. Questas finamiras cuntengnan en furma minimala e positiva tge ch'ìls scolars ston savair a la fin da mintg'onn da scola. Ellas na defineschan betg tge ch'ìls scolars na dastgan betg savair. Scumonds fissan pedagogicamain la faussa via. La finamira resta tenor il model da coesistenza che tut ils scolars san a la fin dal temp da scola ir en turn en furma natirala tant cun lur idiom sco era cun il rg.

Part D: Rom politic, leschas, administraziun e meds da massa

1. Las fusiuns da vischnancas e la lingua rumantscha

– La LR è vidlonder da concretisar sia posiziun areguard ils projects da fusiun da Glion+ e da la Val d'Alvra, sa basond sin la lescha da linguas e sin la constituiun.

2. L'iniziativa per in'unica lingua estra en scola primara

– Questa iniziativa metta en dumonda la soluziun actuala e la pasch linguistica chantunala. La lescha da scola è il bun resultat da discussiuns lungas e difficultas. L'iniziativa metta er en dumonda l'armonisaziun scolastica dal Grischun cun la Svizra en general. Per il rumantsch è l'iniziativa alura dal tutfatg impussibla, sch'ella avess dad avair l'effect che las scolas rumantschas instruissan englais pir en scola secundara, fertant che las scolas tudestgas faschessan quai gia en scola primara.

Pli differenziadamain èsi d'analisar la chaussa sche l'iniziativa vegniss acceptada da la populaziun. En quel cas fissi da ponderar sch'ìl tudestg è vairamain ina lingua estra per ils Rumantschs. Alura fissi da sa dumandar sch'ìl n'ha fiss betg il meglier da definir il rumantsch ed il tudestg ensemen sco emprimas linguas, sco linguas da basa, quai che correspunda er a la realitad. Alura fiss l'englais tant en las scolas rumantschas sco er en las scolas tudestgas l'emprima lingua estra. Sco emprim èsi ussa però da guardar co che l'iniziativa po vegnir cumbattida.

– La LR è vidlonder da precisar e concretisar sia posiziun generala ch'ella ha publicità avant in'emna.

3. La lavur da politica da lingua, il lobing, la lavur publica ed ils meds da massa

– Questa sfida è permanenta e centrala per la LR. Ella occupa cuntinuadamain ils responsabls da la Lia. Quests ultims mais avain nus gi da far surtut cun la preparaziun e la soluziun dal model da coesistenza, la professura rumantscha, la cunvegna da prestaziun e la renaschientscha da la CER en la Chasa Rumantscha a Cuira.

4. Malempernaivladads e dispitas diras tranter Rumantschs en la publicitad

– I sa tracta d'evitar feridas ed exageraziuns en la publicitad, surtut en ils meds da massa. Las cuntradiziuns areguard il rg en scola han irrità ils Na-Rumantschs, han diminuì lur sustegn e disponibladad per la chaussa rumantscha; ellas han damai fatg donn a la Rumantschia. En collavuraziun cun ils meds da massa èsi perquai necessari da metter in cuntrappais, da far ina campagna d'infurmaziun constructiva davart la politica rumantscha. Surtut sa tracta d'expligiar puspè bain la necessitad parallela dals idioms e dal rg a la populaziun rumantscha ed a la populaziun tudestga.

5. Unir organs ed exponentes da la Rumantschia a favur da las finamiras cuminaivlas

– Jau propon a nus tuts da diminuir las mazzaccas medialas tranter ils exponentes rumantschs. Quellas indebleschan ils exponentes rumantschs, dattan als na-rumantschs ina nauscha impressiun da la chaussa rumantscha e servan en sasez be al divertiment da persunas na-rumantschas. Quai è en bun rumantsch in «Sauglattismus medial».

– Jau sai che quest giavisch cuntradì per part als principis da la lavur mediala. Jau rend però attent che la «raison d'être» tant da la LR sco era dals meds da massa rumantschs è da contribuir ad ina buna prosperitad da la lingua rumantscha. Sche different «organs» da la Rumantschia s'indebleschan dentant vicendaivlamain, indeblescha quai la Rumantschia sco tala. Lain perquai empruvar en dumondas da la lingua rumantscha da trair almain tranter las Rumantschas ed ils Rumantschs vi dal medem char.

– Ils contacts cuntinuants tranter las organisaziuns ed ils exponentes rumantschs mancan per part. La tradiziun da collavurar cun gliued che ha autras opiniuns è debbla. Jau postulesch perquai da stgaffir ina «rait rumantscha», in mecanissem da dialog e cooperaziun permanent tranter ils different acturs rumantschs.

– La LR vegn a discutir questa proposta ed a definir sia rolla per ina «rait rumantscha».

Conclusiun

Questa survista persunala d'in pèr sfidas actualas è provisorica e sto vegnir concretisada e cumplettada pass per pass.

Ils acturs che ston prender per mauns tut questas sfidas èn divers: la populaziun, ils meds da massa, las organisaziuns regiunalas e las autras organisaziuns affiladas da la LR, autras organisaziuns da lingua e cultura, las scolas, las vischnancas, il chantun e la LR sezza.

Jau poss ussa be giavischar che tuts possian contribuir ad in bun dialog a favur dal rumantsch e che la suprastanza da la LR possia orientar sin questa basa il meglier pussaivel las activitads da la LR.